

Els centres d'estudis com a motor de coneixement, preservació i posada en valor del patrimoni cultural i natural

Albert CURTO HOMEDES

*Director de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre
i membre del Centre d'Estudis Històrics del Baix Ebre*

3.1.- Valoració del paper que juguen els centres d'estudis i els instituts d'estudis locals i comarcals respecte a la preservació i posada en valor del patrimoni cultural i natural

Davant d'aquesta qüestió, el primer que em ve al cap és pensar en la hipotètica situació de la inexistència d'aquest tipus d'organismes en el nostre àmbit d'actuació. Tot fent un exercici menys ociós del que ens poguéssim pensar, imaginem-nos cadascun de nosaltres l'absència de qualsevol mena d'associació disposta a vetllar pel compliment de les lleis en matèria de patrimoni en la nostra població i la nostra comarca. A mi particularment se'm presenta una imatge desoladora, de desemparança. Sens dubte, el paper que poden exercir avui els centres d'estudis i els instituts locals i comarcals és molt menor del que voldríem, però son nombrosos els exemples en els quals ha estat gràcies a la perseverança i l'entrega de la gent que dona cos a aquests organismes quan s'ha pres consciència del valor de patrimoni menystingut i amenaçat i finalment per la seva pressió s'han capgirat situacions que semblaven sentenciades. Per tant, l'existència d'aquests centres d'estudis és un element clau de la vitalitat i la higiene de les societats. Fins i tot caldria afirmar que és precisament el seu esperit crític i independent (en principi deslligat de les administracions públiques) el què li ofereix aquest paper essencial de contrapès, a l'aguait de les actuacions administratives i particulars irrespectuoses amb el patrimoni.

Ara bé, la realitat ben bé és que aquests organismes es troben en un estat vital força precari. La seva pròpia naturalesa, basada en unes relacions humanes i voluntàries segons com un tant anacròniques avui en dia, la menysvaloració que els sistemes polítics fan vers ells i la manca de recursos econòmics fan que les accions de centres d'estudis i d'institucions anàlogues representin esforços titànics fora de les seves possibilitats. D'aquí que, amb el temps,

la força inicial es vagi diluint i acabin exercint d'entitats purament formals, sense gaire contingut.

Els centres d'estudis han d'estar arrelats al terreny. De fet, és gràcies a això que es poden aconseguir uns objectius i resultats de gran interès, però els anys d'aïllament fan que les tasques es multipliquin, es malbaratin molts esforços i, el que és més important, acabi guanyant la desesperança. Urgeix, en aquest sentit, encetar un mecanisme de coneixences i de col·laboracions entre els diferents centres d'estudis. La tasca que l'Institut Ramon Muntaner està fent al respecte és justament el què calia fer. La creació de la seva pàgina web i els fòrums de debat com aquest Espai Despuig són exemples d'aquest encertat encarrilament.

Una de les sortides de la precarietat dels centres d'estudis que abans comentàvem pot ser la de compartir objectius, experiències i fer front comú en segons quines reivindicacions. Tenint en compte aquestes reflexions inicials, seria de gran interès que poguéssim destriar una mica a què ens referim en parlar de centres d'estudis, perquè sota idèntics o semblants títols s'amaguen realitats ben diferents, a vegades amb objectius força divergents. Cal diferenciar, per exemple, aquelles entitats amb finalitat purament lúdica d'aquelles en les quals la investigació i l'estudi del patrimoni centra la seva raó de ser. És cert que fins i tot en entitats i agrupacions de naturalesa diferent es poden trobar alguns punts de contacte que facilitin la seva posada en comú, però és molt més lògic i operatiu que s'intentin classificar i agrupar per objectius semblants.

Feta aquesta prèvia, ens centrem en els centres que tenen com a objectius l'estudi, la salvaguarda i la reivindicació del patrimoni cultural i natural (en definitiva, els que són motiu de debat en aquest fòrum) i el seu paper en les polítiques patrimonials. Caldria, en analitzar-los, fer un seguiment personalitzat que, evidentment, ens aportaria resultats ben distants. Hi ha centres d'estudis que en el seu àmbit d'actuació marquen, podríem dir així, les directrius a seguir, mentre que d'altres passen modestament amb una incidència nul·la en les decisions polítiques. Encara que soni a plantejament lineal, penso que la clau d'un major o menor grau d'incidència respon proporcionalment i directament al soroll que es faci. És evident que en un sistema basat en els vots i en les majories, les entitats tindran un major pes que les persones individuals, i les entitats amb un arrelament social més extens tindran un pes polític més transcendent que les que només representen un sector minoritari, per molta acreditació de coneixements que tinguin. D'aquesta manera, podríem calibrar el pes de molts centres d'estudis, en primer terme per la seva representació social. Però això no és suficient. Cal, com he dit, fer soroll. En la defensa del patrimoni, els centres d'estudi tenen varies accions (no moltes) per tirar endavant els seus propòsits. Una d'inicial i bàsica és la investigació, mitjançant la promoció d'estudis i de treballs que ajudin a donar les eines necessàries per al coneixement

dels diferents patrimonis. Una següent acció, tant o més important que aquesta primera, és la de difusió. Cal evitar, en la mesura d'allò possible, que l'esforç en documentar el patrimoni resti només en coneixement d'uns quants.

La difusió és fonamental. S'hauran d'utilitzar els nivells i les estratègies adequades per arribar als diferents sectors socials, funció que lògicament no té perquè recaure en el centre d'estudis, però sí que es poden establir unes col·laboracions amb centres educatius, centres de recursos pedagògics, etc. Finalment, quan el patrimoni estigui en perill de ser agredit d'una o altra forma per part de l'administració o de particulars, els centres d'estudis poden exercir les seves reivindicacions a través dels mitjans de comunicació (és un dels recursos més emprats) a partir de comunicats, articles, cartes al director, etc. o, ja a escala més gran, poden mobilitzar la societat a partir de signatures, pancartes, manifestacions, etc. En molts casos, totes aquestes accions han conduït a resultats esperançadors. Se m'acuden exemples, especialment durant el període associatiu protagonista de l'època de la transició, quan les associacions, especialment les de veïns en el cas de Barcelona i d'altres ciutats, van aconseguir fins i tot salvaguardar edificis singulars sentenciats per l'especulació. Ara, certament, el pes dels actuals centres d'estudis no és comparable al d'aquella època, però en alguna ocasió han protagonitzat l'inici d'un procés que ha conduït a capgirar un resultat que semblava inequívoc. No obstant això, en la majoria dels casos la impotència dels centres d'estudis és gairebé total i la majoria de les accions que he enumerat no passen de ser mers exercicis folklòrics que al cap i a la fi no acaben desviant ni mig grau les postures prefixades.

En aquest sentit, penso que una sortida que haurien de potenciar més els centres d'estudis de cara a afrontar defenses patrimonials és la via jurídica. En un estat de dret en el qual el que pren més protagonisme és el que s'anomena "l'imperi de la llei", fer prevaldre aquesta llei és precisament l'estratègia més adequada. Hi ha lleis generals, com la del Patrimoni Català, l'incompliment de les quals posa en una situació delicada a les administracions infractores. En casos així, els centres d'estudis o altres entitats sorgides per a la defensa del patrimoni haurien de poder optar precisament per aquesta via judicial. El que succeeix, però, és que justament aquests centres d'estudi o associacions culturals depenen en bona mesura de les mateixes administracions que donen ajuts, subvencions i col·laboracions. És, per tant, una complexa realitat que fa que la subsistència d'aquestes entitats, en principi vetlladores del patrimoni, estigui condicionada per una administració.

3.2.- En quina mesura pot contribuir la recerca històrica al desvetllament de la sensibilitat ciutadana pel patrimoni i a la seva explotació responsable?

Incidint en un dels apartats que ja s'ha esmentat abans, els centres d'estudis, en la seva implicació territorial, tenen certament un dels papers més importants en aquest afer, sempre en la mesura de les seves possibilitats. Hi ha una màxima que m'agrada repetir en debatre's aquest tipus de temes i és aquella per la qual tot el que es desconeix no es valora i tot el que no es valora acaba desapareixent. La ignorància dels valors històrics, artístics, etnològics, etc. dels elements patrimonials són la causa major de la seva destrucció. Per tant, cal deduir que l'aportació dels centres d'estudis en aquest punt és importantíssima. Una altra cosa és si aquesta aportació contribueix a la sensibilització ciutadana o no. Suposo que tot rau en el tipus de difusió que se n'acaba fent. Com ja he dit, la investigació és el pas previ i ineludible, encara que a vegades s'hi vol passar per sobre, saltant-se-la amb resultats esperpèntics. Però si el coneixement obtingut no se sap diversificar i emmotllar en diferents versions que abracin un sector ampli de la societat, aquesta restarà totalment al marge de possibles descobriments, fins i tot molts anys més tard. És molt descoratjador quan, després d'anys i anys d'assentar i de documentar un coneixement històric, les guies turístiques, els opuscles i els dossiers escolars continuen amb un argument tòpic ja rebutat i oblidat en cercles acadèmics. Dóna la sensació de dos mons diferenciats que actuen independentment l'un de l'altre. Està clar que no s'ha d'atribuir aquesta mancança als centres d'estudis (els responsables de la difusió a dojo tenen alguna cosa a dir quan no són capaços d'actualitzar els seus coneixements ni amb bibliografia local dels darrers vint anys) però, en definitiva, demostra una manca de connexió entre tots dos mons que ens és a tots ben perjudicial: als difusors, per elaborar un producte fals; als investigadors, per ésser condemnats a l'ostracisme; i a la ciutadania, per ésser postergada en la ignorància.

Recapitem: la recerca històrica és essencial per a la recuperació del patrimoni i per a la seva explotació cultural responsable i els centres d'estudi exerceixen en l'àmbit local la millor plataforma; ara bé, una manca o descoordinació en matèria de difusió fa inútil o no operatiu (almenys durant un temps) l'esforç esmerçat. Sovint, el que dóna sentit a un element és precisament el seu contingut, la seva biografia. Saber que en un lloc i no en un altre es va realitzar un esdeveniment determinat li confereix un valor afegit que difícilment valoraríem si no en tenim coneixement. La catalogació dels elements patrimonials amb la recollida sistemàtica d'aquesta informació ha d'ajudar a la seva preservació.

Per posar l'exemple que tenim més per mà, el Centre d'Estudis Històrics del Baix Ebre (de fet, la gent que el composem) està practicant en els darrers anys un parell d'iniciatives encaminades a aquest desvetllament de la sensibilitat ciutadana. Per un costat, hi ha una aposta per un coneixement acadèmic fruit de la investigació que materialitzem en una publicació anual titulada *Recerca*, de la qual ja han sortit vuit números i, per l'altre costat, una secció setmanal a la premsa local, concretament a *La Veu del Baix Ebre*, titulada "Patrimoni al Rebost". Totes dues iniciatives van adreçades a un públic diferent; tenen, lògicament, un tractament diferenciat i s'emmarquen en objectius dispars, però, en definitiva, tenen un denominador comú: fer participi a d'altra gent del valor històric d'una sèrie d'actius patrimonials. Malgrat el temps transcorregut, de nou i dos anys respectivament, i a manca d'un aparell que pugui controlar la repercussió que aquestes apostes tenen en la ciutadania, la percepció que hom té, per la poca incidència en les accions en política patrimonial que ha representat, és que té una influència molt limitada. Possiblement, en una població més petita la labor del centre ressaltaria més i tindria molta més repercussió.

3.3.- Cultura, art i educació

A l'hora de plantejar una possible proposta d'actuació cultural per a l'àmbit territorial del què avui coneixem com les Terres de l'Ebre, i més si el que volem fer és un plantejament estructural de futur, hem de partir de la base, lògica i preceptiva, d'una anàlisi de la realitat actual. El coneixement d'aquesta realitat ens ha de donar la clau precisament de les propostes de futur.

En conèixer i analitzar l'oferta cultural existent avui a les Terres de l'Ebre, en primer lloc, podrem comparar-la amb la d'altres llocs d'arreu; en segon lloc, podrem mesurar-la d'acord amb unes bases teòriques sobre el què ha de ser l'aposta cultural; i, en tercer lloc, podrem avaluar si realment l'oferta que avui presentem s'adscriu en la nostra manera de ser o de fer i si és, en definitiva, una expressió de la nostra identitat o un pur reflex mimètic de les onades de moda. Per tant, com a primer pas (ineludible) de cara a un plantejament de conjunt, per evitar així la pràctica del dia a dia sense programació ni objectius d'un abast de mitjà o llarg termini (fet molt usual avui dia), s'ha de fer una introspecció - el més detallada possible - de l'acció cultural duta a terme en aquests moments - bàsicament de forma aïllada - a cadascuna de les poblacions de les comarques ebrenques.

Paral·lelament a l'inventari (utilíssim però fred) dels actius i de les activitats culturals actuals, caldrà avaluar detingudament els potencials culturals i patrimonials de què disposem. Amb totes dues relacions obtindríem un memoràndum amb què mostràriem els elements culturals identificatius (propis i originals i, per altra banda, exportables) de la nostra realitat, juntament amb tots aquells altres

que en els darrers anys s'hi han anat incorporant i potenciant amb major o menor èxit. Aquest estudi previ ha de ser molt útil per comprovar les possibles incongruències, reiteracions, desordres i desorientacions (el malbaratament dels recursos públics en definitiva) si, està clar, estem parlant d'una activitat cultural sustentada i desenvolupada per l'administració pública. Respecte a les altres activitats culturals, promogudes i promocionades exclusivament per entitats o per persones privades (un fenomen cada cop més difícil de trobar), tampoc estaria de més que s'intentés economitzar, si més no, l'esforç humà i es fes un tipus de proposta coordinada. En definitiva, la majoria dels actors i dels receptors de segons quin tipus d'activitat cultural solen ser, en l'àmbit en què ens movem, els mateixos; per tant és de sentit comú que ajuntem els esforços.

En aquest sentit, i començant ja a fer propostes d'actuació cultural per a les comarques de l'Ebre, un element clau ha d'ésser la cooperació, la comunicació i el vincle entre les diferents organitzacions. Un dels defectes que observem *a priori* en la política cultural actual és la manca de coordinació entre les diferents iniciatives. Això comporta, fins i tot, el sense sentit de programar activitats semblants i paral·leles, la coincidència cronològica d'esdeveniments atractius, etc. Cal ser conscients de la limitació de la població i tenir sempre en compte el nucli poblacional de les Terres de l'Ebre en el seu conjunt. Bona part de la població d'aquestes comarques es desplaça de forma assídua d'una a altra població i molt sovint només cal un reclam cultural per fer un desplaçament que pot suposar, com a molt, mig hora o tres quarts de trajecte. Cal, per tant, pensar en aquest potencial global a l'hora de dissenyar una programació i evitar, en la mesura d'allò possible, aquelles duplicitats i coincidències que no fan sinó rebaixar la possibilitat d'assistència. És cert que això ha de suposar, a més d'una bona xarxa de comunicació i d'intercanvi, la generositat suficient com per cedir en molts casos els interessos particulars o locals vers els interessos territorials. Aquest és el repte. S'ha d'arribar a poder pensar a nivell de territori, és a dir, a nivell de les Terres de l'Ebre.

En aquesta coordinació caldria, en un pas més endavant, fins i tot arribar a sacrificar alguna expressió poc genuïna i reiterada en benefici d'una programació coherent i pràctica. Un cas paradigmàtic és el de les festes de recreació històrica que han proliferat com a bolets i que caldria racionalitzar degudament.

D'altra banda, en identificar netament el nostre patrimoni cultural es podrà fer una aposta per ressaltar-lo i per promocionar-lo. Sovint, en no haver-hi hagut aquesta reflexió prèvia, hem descurat aspectes propis i únics nostres en detriment de manifestacions foranes genèriques que, a la llarga, a més de no reflectir res de la nostra identitat, es dilueixen en un oceà de propostes clòniques que acaben per avorir més que per incentivar un possible turisme cultural. En aquesta línia, potenciar aquells aspectes culturals més vinculats a les nostres terres, de-

riats o hereus de la nostra activitat econòmica i social, és una aposta de futur. En segons quins casos caldrà (com a vegades s'està fent) fins i tot "ressuscitar" elements i actius culturals en desús o pràcticament desapareguts, com pot ser bona part de la cultura relativa al riu, i en d'altres, senzillament, fer esment d'aquells aspectes que inconscientment formen part de nosaltres de forma quotidiana i no els identifiquem especialment, malgrat el seu contingut d'identitat, com el fet de la dialectologia.

Una de les premisses claus per poder dissenyar una política cultural, al meu entendre, és saber situar quin paper ha de jugar l'administració pública i quin les iniciatives privades. Crec que en aquests moments hi ha un excessiu intervencionisme de l'administració que, en definitiva, impulsa el percentatge més elevat de les manifestacions culturals. Fent-ho així, a més de (a vegades) dubtoses intervencions, s'aconsegueix una inhibició de la ciutadania, que sol ser proporcional al grau d'intervenció de l'administració. L'únic que s'acaba aconseguint amb aquesta política, especialment quan s'inverteixen molts recursos en difusió, és un consumisme cultural, però això ja són figures d'un altre paner. Un exemple del què dit ho he pogut constatar en l'elaboració d'exposicions. Les exposicions més celebrades, més vistes i, en definitiva, més transcendents socialment parlant (exceptuant aquelles difoses reiteradament en què es crea una necessitat artificial per veure-les) són les que els ciutadans, en major o menor mesura, hi han participat o s'hi veuen reflectits. Cal aprofitar aquests valors per confeccionar continguts sòlids i didàctics que transformin l'interès inicial. Portar exposicions alienes i externes fora de l'essència i de l'interès propis de la societat és com voler només apostar per una difusió merament testimonial, que en el millor dels casos es redueix als mateixos col·laboradors, al grapat d'incondicionals i al públic institucional. Avui que els desplaçaments a les grans ciutats són moneda corrent, valdria la pena que, en el cas de què parlem, les mostres fossin genuïnes. Per tant, si es vol, que en siguin menys, però amb la col·laboració de més entitats i particulars.

Seguint el fil del que diem, l'administració ha de jugar el paper de coordinació, d'orientació, d'investigació; ha d'elaborar programacions i estructures de planificació, ha de poder oferir infraestructures, i, en definitiva, ha d'ajudar econòmicament les propostes vàlides. Sobre aquest punt cal fer un incís. La política de subvencions ha d'estar millor regulada. Hem arribat a un convenciment, fals per naturalesa, que tota iniciativa particular ha d'estar subvencionada per l'administració. Així, s'ha arribat al contrasentit de finançar paellades i festes purament culinàries (les festes en principi, cal no oblidar-ho, han d'ésser una voluntat i una responsabilitat popular). No tot ha de ser subvencionable, però sí ha de ser recolzat.

Un dels aspectes més menystinguts, seguint el nivell endèmic d'aquest país, ha estat la investigació. La no inversió en aquest terreny fa que sempre siguem ignorants en quant a les possibilitats i a les estratègies a fer perquè les activitats culturals s'omplin de continguts i siguin exponencialment rentables. Aquest és el camí que ha de seguir l'administració, per poder així assessorar degudament i per no perdre's en una teranyina d'accions més pròpies de la iniciativa privada que de la pública.

Mentrestant, a la societat civil li caldrà un primer pas importantíssim per tirar endavant aquest repte cultural de les Terres de l'Ebre: associar-se. Recompondre la perduda cultura associativa és essencial. Les associacions, amb un discret paper, tenen una migrada força, reflex del poc pes social que representen. La majoria estan sustentades per mitja dotzena de voluntaris que acaben per perdre qualsevol sistemàtica associativa (ni es reuneixen, ni prenen acords, ni fan comunicats, etc). Això fa que, a l'hora de prendre decisions, no se les tingui en compte. Les estructures de partits polítics també han desfigurat excessivament aquesta situació, ja que sovint els qui acaben capitanejant o influint en una entitat són persones vinculades políticament, fet que comporta ja unes relacions viciades amb l'administració.

Per concloure, doncs, falta molt per redreçar tot un impuls cultural (que hi és i en gran mesura) a fi de poder presentar uns resultats contundents i sòlids. Altrament, només farem que recórrer inútilment molts quilòmetres, escoment, com es diu vulgarment, pals de cec.